

Gündelik Direnişin Boyutları:

Analitik Bir Çerçeve¹

Anna Johansson

İsveç, West Üniversitesi

Stellan Vinthagen

İsveç, West ve Gothenburg Üniversiteleri

Özet

James Scott'un 'gündelik direniş' kavramını 1985'te tanıttığından bu yana araştırmalar kısmen birbiriyle örtüşen alanlarda gelişti. Mevcut çalışmalar 'gündelik direniş'in çok farklı tanımlamalarını, yöntembilimlerini ve anlayışını kullanır ve bu da alanın sistematik gelişimini güçleştirir. Önceki çalışmalarda araştırmacılar, kamu tarafından politik bir talep olarak ifade edilmediği ya da örgütlenmediği halde gündelik direnişin rutin olarak gerçekleşen özel bir direniş türü olduğu algısına karşı teorik ve tanımsal bir çerçeve önerdiler. Bu çözülmesi zor fenomenin daha anlaşılabilir ve sistematik araştırması gündelik direniş dağarcığının, direniş aktörleri arasındaki ilişkinin yanı sıra direnişin mekânsallaşması ve zamansallaşması (temporalization) ile birlikte dikkate alındığı koşullarda yapılacak analizlerle mümkündür. Bu analitik boyutlar, mevcut araştırmalardan alınan örneklemelerle açıklanır ve hareketlendirilir. Son olarak, tüm dört boyutun *kesiştirilerek* incelenmesi gereği üzerine tartışılır.

Anahtar sözcükler

İktidar/Otorite, kesişimsellik, gündelik direniş, analitik boyutlar, repertuar, mekânsallaşma, zamansallaşma, aktörler arası ilişki.

Giriş

Son yıllarda direnişle ilgili çalışmalar, birbiriyle kısmen örtüşen alanlarda gelişti; bunlar esas olarak madun (ikincil/alt tabaka), feminist, kültürel, queer, köylülük ve post-yapısalcılık alanlarındaki çalışmalardır. James Scott'un 1985'te yazdığı *Weapons of the Weak*'den (Zayıfların Silahları) bu yana direnişle ilgili çalışmaların önemli bir bölümü 'gündelik direniş' alanını sorgulamaktadır; bu, Scott'un aynı zamanda 'alt politika' adını verdiği informal ve örgütlü olmayan direniştir. Bizim odaklandığımız direniş alanı da işte budur.

Hollander ve Einwohner adlı sosyologlar tarafından ifade edildiği (2004) gibi direniş kavramı bugün çok çeşitli şekillerde ve pek de kesinlik taşımadan kullanılıyor. Onlar, sosyolojik literatürü kapsamlı ve anlamlı bir biçimde inceledikten sonra farklı ve çelişkili kullanımlarına

---

¹ Critical Sociology dergisinin 12 Mayıs 2014 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

karşın direnişini ***muhalif bir hareket*** olarak tanımladılar. Direniş, bir eylemliliktir –içinde yer almayı gerektiren sosyal bir etkinliktir ve otoriteye yönelik bir çeşit muhalefet içerir.

Bizim amacımız bu eylemlerin belirli bir bölümünün –*gündelik direnişin*- belli bir zaman, mekân ve bağlamda nasıl konumlandığını ve farklı tipteki aktörlerin, tekniklerin ve söylemlerin birbiriyle nasıl ilişkilendiğini tahlil etmektir. Bu makale, gündelik direniş üzerine yapılacak deneysel çalışmalara teorik ve yöntem-bilimsel bir çerçeve önermektedir.

Direniş çalışmalarına artan ilgiye rağmen şimdiye kadar direnişini gerçekten incelemek üzere daha anlaşılabilir analitik bir çerçeve geliştirme çabaları son derece az oldu. Bu çabaların en iddialılarından biri Hollander ile Einwohner'ın '*Conseptualizing Resistance / Direnişin Kavramsallaştırılması* (2004)' başlıklı makalesidir. Ancak literatür tarama alanına esaslı bir katkıda bulunmalarına karşın vardıkları sonuca ve yaptıkları öneriye katılmıyoruz. Eylemin bir direniş olarak *kabul edilip* edilmeyeceğine ve bir direniş olarak *tasarlanmış* olup olmadığına *hedef, aktör ve gözlemci* açısından bakarak hangisine göre karar verileceğini belirleyen kesin tipolojiler üzerine oturttukları bu yapı yine onların yaptığı 'direnişin, sosyal yapının karmaşık ve devam eden bir süreci olduğu' vurgusu ile çelişmektedir. Dahası, bu tipolojiyle aktörlerin 'kabülü' ya da 'tasarımı' olarak bilince tanıdıkları ayrıcalık kendi ufuklarını önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Biz ise bunun yerine onların temel önermesine bağlı kalmayı ve burayı başlangıç noktası almayı tercih ediyoruz: direnişin farklı aktörleri (direnişçiler) arasındaki, direniş aktörleri ile iktidar aktörleri (hedefler) arasındaki ve bu iki tarafla değişik gözlemciler arasındaki *devam eden müzakere süreçleri* içinde yer alan eylem ya da eylem örüntüleri 'direniş' olarak tanımlanır. Bu gözlemciler, örneğin bilimsel söylemlerle direniş hakkında 'gerçeklerin' oluşturulmasına katkıda bulunan araştırmacılarıdır.

Teorik platformumuz, aşağıda yer alan bazı temel varsayımlardan oluşmaktadır (Vinthagen ve Johansson, 2013):

- (1) Gündelik direniş bir *pratik* (belli bir bilinç, amaç ya da netice değildir);
- (2) Tarihsel olarak (gündelik) iktidarla *iç içe geçmiş* (ayrılmış, ikiye bölünmüş ya da bağımsız değildir);
- (3) Gündelik direnişin uğraştığı iktidarla *kesiştini* (kesişme noktaları olduğunu) bilmek gerekir;
- (4) Değişen bağlamlar ve durumlar nedeniyle *heterojen ve rastlantısaldır* (evrensel bir strateji ya da tutarlı bir eylem biçimi değildir).

Bizim görüşümüze göre direniş, tanımı gereği, iktidar ilişkilerini bozma potansiyeline sahiptir. Ancak tüm direnişler en azından her zaman ya da her açıdan başarıya ulaşmaz hatta tahakküm ilişkilerini yeniden üretebilir ve güçlendirebilir (Lilja ve Vinthagen, 2009). Bu, yalnızca devleti ya da diğer iktidar kurumlarını açıkça ele geçirmeye çalışan karşıt güçlerin ya da yeni muhalif müttefiklerin oluşmasından değil ama direnişin içinde taşıdığı belirsizliğin, karmaşıklığın ve hatta 'irrasyonelitenin' daha temel bir paradokstur (Lilja ve diğ., 2013).

Amacımız, Hollander ve Einwohner'ın oluşturduğunun aksine sınırları kesin bir çerçeve çizmek yerine teorik olarak bilgi içeren analitik bir çerçeve geliştirmektir. Kesin bir çerçeve için henüz çok erken olduğunu düşünüyoruz. Direniş üzerine araştırmalar halen devam ediyor ve temel dilbilgisi olarak kendi ifadesini bulmaya çalışıyor. Daha çok temel sosyolojik kavramlarla bağlantı kurmamız gerekiyor. Toplumsal eylemin 'örgütlenme ilkeleri'nin bazıları üzerinden bir direniş analizi yapılmasının gerekliliğini görüyoruz. Bu makale, řu soruları sorarak gündelik direniş analiz etme yollarını bulma çabasındır: pratiği kim, kiminle bağlantılı olarak, nerede, ne zaman ve nasıl hayata geçiriyor?

Bize ışık tutan diğer bir kavramlaştırma Chin ve Mittelman tarafından geliştirilen (1997) küreselleşmeye yönelik direniş oldu. Biz de onların önerdiği aynı analitik 'elementler' ile ilgilenmekteyiz: biçimler, aktörler, mekânlar ve stratejiler. Bu elementler, farklı bir teorik başlangıç noktasına sahip olsa da kendi analitik çerçevemizi oluşturmada anahtar rolü oynuyorlar.

Burada, toplumsal yaşamın dört önemli cephesini ele almaya çalışıyoruz – diğer alanlarda yapılan sosyolojik araştırmalarda sıklıkla kullanılan boyutlar: toplumsal eylemin örüntü ve ilişkileri, bunların zaman ve mekânda nasıl örgütlendiği ve kavramlaştırıldığı. Ancak bizim çerçevemizin dayandığı boyutlar şunlar:

- (1) Gündelik direnişin repertuarı;
- (2) Aktörler arası ilişkiler;
- (3) Mekânsallaşma ve
- (4) Gündelik direnişin zamansallığı

Analitik boyutlar öncelikle gündelik direnişin tüm cephelerini göstermek ve aydınlatmak için geliştirilmiştir ki bunları, seçmek ve kullanmak için değerli ve gerekli bulmaktayız ancak kesin/katı analitik araçlar olarak görmüyoruz. Gerçek toplumsal yaşamda ve gündelik direniş eylemlerinde bu boyutların iç içe geçmiş ve hiç bir biçimde birbirlerinden ayrışık olmadıklarını ifade ediyoruz.

Bu çalışmanın öncesinde, diğer sosyal bilimler çalışmaları içinde gündelik direniş hakkında özellikle 2000 yılından başlayarak kapsamlı bir literatür taraması yaptık. Bu araştırmanın sistematik bir incelemesini sunmuyoruz ama belli noktaları göstermek ve desteklemek üzere bu birikimden kendi deneysel örneklerimizi seçtik. Bu makale beş bölümden oluşuyor. İlk dört bölüm, dört farklı boyutla ilgili (repertuarlar, ilişkiler, mekânsallaşma ve zamansallaşma), final bölümünde ise belirli bir bağlamda tüm boyutların nasıl iç içe geçtiğini göstermeye çalışıyoruz.

Gündelik Direnişin İktidar Biçimleriyle İlişkili Repertuarı

(Gündelik) direniş alanının dökümünü yaparken farklı eylemleri, eylem biçimlerini ve nasıl yürütüldüklerini anlamak için çeşitli kavramların kullanıldığını keşfettik. En sık

rastladıklarımız arasında 'biçim', 'tipler', 'teknikler', 'usul', 'strateji' ve 'taktikler' bulunuyor. Bu terimler sıklıkla alternatifli olarak, teorik ayrımlar ve netlik olmadan kullanılıyor.

Farklı kavramları birbirinden ayırt etmeye ya da onları kapsayabilecek bir kavram bulmaya çalışmak yerine başka bir yolculuğa çıkmayı –toplumsal hareketler ve devrimler sosyoloğu Charles Tilly ile onun 'çekişmeli politikalar repertuarı'ndan esinlenerek 'repertuar' kavramını yeniden keşfetmeyi tercih ettik (1991-1995). Diğer şeylerin yanı sıra repertuar kavramı, gündelik direnişin iktidarla ilgili olarak içerik ve durum açısından zorunlu birleşimlerini, karmaşık ve dinamik karakterini anlamamıza yarar. Öte yandan, kavramın 'kesin bir analitik araç' olmaktan ziyade 'fikir verici bir metafor' olduğunu beyan eden Tilly ile de aynı görüşteyiz (Traugott, 1995: 3).

İktidar ve Direniş İlişkileri

Scott (1985, 1989, 1990) direnişin gündelik biçimi –maskelenmiş ve gizli eylemler olarak tanımlanan: 'alt politikalar'– ile yalnızca daha geleneksel olan politik direniş nosyonu arasındaki farkı ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda gündelik direnişin biçimlerini iktidar biçimleriyle ilişkili olarak tanımlama ve sistematikleştirme çabasında da öncü olmuştur. Scott, maddi tahakküme direnme için kullanılan izinsiz avlanma, ev işgali, asker kaçaklığı gibi maddi ve fiziksel direniş biçimlerini tanımlarken statü tahakkümüne direnme biçimlerini de 'gizli belgeler', saldırganlık ritüelleri, intikam öyküleri, alt-kültürler ve mitler olarak belirler (1990: 198). Sınıflandırmasını ve modelini açıklarken gündelik direniş biçimlerinin, sahiplenme ya da iktidar/otorite biçimlerinin 'yansımaları' olduğunu iddia eder.

Mantıken, gündelik direniş biçimlerini temsil ettikleri ileri sürülebilecek çok sayıda çeşitli uygulamalar vardır. Hepsini aynı başlık altına almak, dışarıdan bakan bir gözlemci için fazla hayalperestlik gibi görünebilir. Oysa bunların sahip oldukları çeşitlilik, çok farklı sahiplenme biçimlerinin yansımalarından başka bir şey değildir; her bir sahiplenme biçimine karşılık onu bozmak üzere bir tane –ya da birçok– gündelik direniş biçimi olabilir (Scott, 1989: 37).

Gündelik direnişin belli formlarını iktidarın belli boyutlarına sistemli bir çaba ile ulayan Scott'ın otorite ve gündelik direniş biçimlerinin birbirlerine bağlılığına yönelik algısını her ne kadar değerli bulsak da kurduğu çerçevede ciddi kusurlar görüyoruz. Yaptığı analiz (direniş çalışmaları alanında bugün daha çok kullanılan ve bizim başlangıç noktası olarak aldığımız çerçeve olan) post-yapısalcıdan çok yapısalcı ve Marksist bir çerçeveye oturuyor. Bu makalede iktidarın, belli gruplar içindeyken değil yaygın haliyle kavramsallaştırıldığı Foucault'cu bir perspektif benimseniyor yani burada iktidar sadece baskıcı değil ama aynı zamanda verimli, somutlaştırılmaktan ziyade ilişkiselleştirilmiş bulunuyor (Bartlett, 2005: 360 - 361). Bunu, yine iktidar ve direnişin özel bir nosyonu izliyor. İktidar ve direniş, birbirleriyle karmaşık bir etkileşim içindedir, bu da belli direniş hareketlerinin, tahakkümün belli formlarının yansımaları ya da onlara mekanik olarak verilen yanıtlar biçiminde görülen Scott'ın modelinin aksine daha açık ve süregelen bir sürece vurgu yapar.

Haliyle atıfta bulunduğumuz çalışmalar, temelde, teorinin süreç içindeki gelişimi ve eleştirisiyle birlikte Foucault'nun tanımladığı şekliyle iktidarın farklı formlarıyla bağlantılıdır; Scott'ın yaptığı gibi tahakkümün maddi, statüsel ya da ideolojik biçimlerine yönelik gündelik direnişin formları, stratejileri ve teknikleri ile değil (kontrol topluluğu hakkında bkz., örneğin, Deleuze, 2011 [1992]).

Foucault'cu teorik çerçeve içinde otoritenin ayrımları öncelikle egemen iktidar,¹ disiplinci iktidar² ve biyo-iktidar³ arasında yapılır. Bu noktada, Foucault'nun iktidar kavramını İsrail işgalindeki farklı iktidar formlarının sistematik analiziyle bir araya getiren İsraili sosyal bilimci Neve Gordon'un (2008) konfigürasyonunu amacımız doğrultusunda özellikle yapıcı buluyoruz. Gordon, iktidarın üç halinin aynı anda harekete geçme eğilimi olmasına rağmen, tahakküm biçimlerinin egemen iktidar, disiplinci iktidar ve biyo-iktidar arasındaki özel konfigürasyonla şekillendiğini ileri sürüyor. Tahakkümün bir biçimi disiplinci ve biyo iktidara ağırlık verip egemen olmaya daha az odaklanabilirken, diğer bir biçimi başka bir konfigürasyona ağırlık verebiliyor.

Her konfigürasyonun özelliği, bireylerin ve toplulukların nasıl yönetildiğini belirler, bir konfigürasyon saptanmadığında ise belli süreçler iktidarın farklı yöntemleri arasındaki ilişkiyi ve vurguyu şekillendirir ve buna bağlı olarak da toplumun yönetim ve denetim şeklini değiştirir (Gordon, 2008: 14).

İktidarın formları olarak hem disiplin, hem de biyolojik iktidarın gözetim, normalleştirme ve kuralların değişik kombinasyonları gibi stratejiler/teknikler ile uygulandığını düşünüyoruz (pedagoji içindeki sekiz önde gelen iktidar teknikleri için bkz. örneğin, Gore, 1995). Tabloya direnişi getirdiğimize göre, tam olarak hangi terminolojinin kullanılacağı pek de net olmayan, daha karmaşık bir araştırma alanında seyretmemiz gerekiyor.

Repertuar Kavramı

Gündelik direniş konusunda araştırma yapmak için Foucault'nun iktidar teorisine uymak gerektiğini düşünmüyoruz. Onun yerine repertuarlar kavramını seçmek daha da kapsayıcı bir olanak sunuyor –bu kavramı hem dinamik hem de iktidarın belli konfigürasyonlarına karşı geliştirilen direniş örüntülerini birbirine bağlamak bakımından yeterince geniş buluyoruz. Tilly, *çekişmeler repertuarını* geniş grupların birbiriyle çatışarak etkileştiği, kültürel olarak öğrenilmiş rutinler dizisi olarak tanımlar (McAdam ve diğ., 2001; Tilly, 1995; Traugott, 1995: 26). Tilly, kolektif (daha geniş gruplar tarafından örgütlü bir şekilde yürütülen) eylem örüntüleri ile özellikle de onları devlet otoritesinin belli tarihsel formlarıyla ilişkilendirmeye ilgilenirken biz örgütlü, formel ya da ille kamusal veya kasti olarak politik olmayan bireysel ve kolektif eylemlerle ilgileniyoruz ve onları günlük yaşam içindeki iktidar konfigürasyonlarıyla bağlantılandırıyoruz. Gündelik direniş repertuarını, Tilly'nin kamusal direniş hareketleri için kullandığı gibi kullanıyoruz. Bu, sosyal yapılar ve güç ilişkileri arasındaki etkileşimin birleşik bir sonucu olduğu gibi direnişin gerçekleştiği duruma dair

koşulların yanında eylemcilerin daha önceki direnişlerden edindikleri tecrübe ve taktiklerin yaratıcı denemesidir. Repertuar, belli bir sosyal bağlam içindeki gündelik direnişin belli bir dizi aktörü için mevcuttur –bunlar sosyal bir hareketin parçası olmak zorunda değildir. Bu aktör dizisi kamusal direnişin strateji ve taktiklerinin yanı sıra gündelik direnişin belli formlarını/tekniklerini kullanabilirler.

‘Direnişin repertuarı’ deyimi, iktidar konfigürasyonları arasında bağlantı kurmayı mümkün hale getiriyor. Tilly’nin repertuar kavramına olan zayıf başvurumuz, iktidarın tarihsel konfigürasyonlarına ve onlara bağlı kültürel olarak öğrenilmiş repertuarlarına doğrudan bağlıdır; bu iktidar konfigürasyonları yalnızca ve ille devlet iktidarına bağlı değildir (Tilly), ya da böyle bakınca egemenliğe/disipline/biyo-iktidara (Foucault) da bağlı değildir. İktidar konfigürasyonları farklı biçimlerde görünebilir ancak bununla birlikte bir yerden evrilmiş (tarihsel) olması ve her zaman öğrenilmiş kültürel bir direniş repertuarıyla bağlantılı olması önemlidir.

Gündelik direnişe bir örnek olarak gözetimi ele alacağız. Gözetim çalışmaları alanı çoğunlukla gözetim altındakileri, bunların tepkilerini ve pratiklerini, örneğin direniş pratiklerini göz ardı ederken bu durum yavaş yavaş değişmeye başlıyor (bkz., örneğin. Dupont, 2008).

Gözetimin İktidarı ve Direniş Repertuarları

Gözetim alan çalışmalarının önde gelen isimlerinden David Lyon gözetimi, ‘tanımlanabilir olsun ya da olmasın, verileri toplanmış kişileri etkileme ya da yönetme amacıyla kişisel verilerin derlenmesi ve işlenmesi’ şeklinde tanımlar (Lyon, 2001: 2). Foucault’nun disiplinci iktidar kavramı halen gözetim çalışmalarının merkezinde yer alır, kontrol ve gözetim teknolojilerinin analizinde merkezi metafor Panoptikon iken öncelikle Deleuze’den ilhamla, iktidarın yeni formları hakkında tartışmalar devam etmektedir. Daha önce kısaca değindiğimiz gibi Deleuze (2011 [1992]), Foucault’nun ‘Disiplin ve Ceza’sından (*Discipline and Punish*) yararlanırken, disiplin toplumlarından ‘denetim toplumlarına’ doğru bir değişim görüldüğünü tartışmaya başladı. Kullenberg’e göre (2009) denetim toplumları bilgiye erişimi ya da bilginin reddini belirleyen kurallarla düzenlenirken, disiplin toplumlarını düzenleyen ise sloganlardır. Bu ‘süregelen kontrol’ yaygın hale gelmiş ve artık tüm toplumsal bağlamlara nüfuz etmiş bulunuyor. Maddi ya da maddi olmayan çevreyle edinilen disiplinci iktidarın tersine ‘kontrol toplumlarındaki’ iktidar eksik ve ayırıcıdır. Kontrolün sürekliliğinin ön koşulu, bilginin kapsamlı biçimde toplanması ve tutarlı bir gözetim sistemidir.

Kontrol toplumlarında yeni direniş biçimleri yükselmektedir (bkz. örneğin, Harold, 2007: xxviii). İşyerlerinin bilgisayarlar aracılığıyla gözetimi Gary Marx’ın (2003, 2009) gündelik direnişin teknikleriyle birlikte formlarını sistemleştirmesine iyi bir örnektir. Marx, bireysel direnişin 12 farklı tekniğinden söz eder, bunlar: ‘keşfetme hareketleri’ (gizli dinleme aygıtı/böcek dedektörlerinin keşfi), ‘kaçınma hareketleri’ (elektronik iletişimi gözetlemeyen bir işveren seçmek), ‘maskeleyme hareketleri’ (başka birinin kimliğini ve şifresini kullanmak),

'bozma hareketleri' (verimli görünmek için bilgisayar tuşlarına basmak), 'engelleme hareketleri' (iletişimin şifrelenmesi), 'tahrip hareketleri' (idrar örneğine pil asidi katmak gibi), ayrıca 'bindirme hareketleri', 'reddetme hareketleri' ve 'gözetim karşıtı hareketler'. Bu tekniklerin tümü, karşılığında 'bir direniş formu' olarak tanımlanan *davranışsal nötrleştirme* örnekleridir (Marx, 2009). Bu davranışsal nötrleştirme, tıpkı kontrol toplumu gibi, bilgi ve iletişim teknolojisinin manipülasyonuna dayanır ve bu haliyle, yıkmaya çalıştığı otoritenin konfigürasyonundan yararlanır.

Direnin, Marx tarafından incelenen formları ve hem de teknikleri, repertuarın bir parçasıdır; bu repertuar, içinde bir dizi aktörün birbiriyle çatışarak etkileştiği kültürel olarak öğrenilmiş bir rutinler dizisidir –bu vakada işverenlerle / yöneticilerle / gözetim sistemleriyle bağlantılı çalışanlar. Bizim anlayışımıza göre 'kültürel olarak öğrenilmiş rutinler', bir kültürün, bir alt kültürün ya da bir örgütün rutinleri olabilir veya belirli bir söyleme gönderme olabilir; yani ne verili ne de durağandırlar ama bağlamsal ve değişkendirler. Daha da önemlisi, repertuarların doğasını anlamak ve tanımlamak için onların iktidar ile olan ilişkilerini incelemek gerekir. Bir repertuar, insanların aşına olduğu, bildiği, anladığı ve baş edebildiği direniş yol veya yöntemlerinin bir araya toplanmasıdır. Bu yöntemler ya da taktikler, sosyal ortamın belli koşullarında ve direnen halkın yaşam deneyiminden doğar.

Aktörlerin İlişkileri

Şimdiye kadar, direniş eylemlerinin kavramsallaştırılmasına, bunların repertuarlar içinde nasıl kümelenebileceğine ve iktidar konfigürasyonlarıyla nasıl bağlantılandırılacağına odaklandık. Şimdi, gündelik direniş eylemlerini *kimin* yürüttüğüne, farklı aktörlere ve onların ilişkilerine odaklanacağız. Direniş üzerine yapılan tüm araştırmalarda, direniş eylemlerini bir hedefle ilişkili olarak yürüten bir aktörü tanımlamak gerekir. Direniş aktörleri, direniş *eylemlerini* yürüten bireyler ya da gruplardır (örneğin, kadınlar, öğrenciler, köylüler ya da eşcinsel erkekler) ve onların iktidar ile ilişkilerinin analiz edilmesi gerekir. Chin ve Mittelman'ın çizdiği analitik çerçevede (1997) direniş aktörleri beş temel kategoriden birine girer ve otonom (bireysel veya kolektif) birimler olarak kavramsallaştırılmış gibi görünürler. Bizim kendi kavramsallaştırmamızda ise bir aktör, tekil ya da sabit olmayan ilişkilerle oluşmuş sosyal bir kimliktir (Scott'ın köylü/toprak sahibi ilişkisinde olduğu gibi) ve çoğul, karmaşık, bağlamsal ve durumsal olarak algılanır.

Direnin yapılanmasında üç farklı ve önemli tipte aktör (eyleyen, hedef ve gözlemci) tanımladıkları için Hollander ve Einwohner'in yaklaşımını (2004) verimli buluyoruz; ayrıca direnişin direnenler, hedefler ve gözlemciler arasındaki karşılıklı bir sosyal etkileşim süreci içinde tanımlandığı önermesinde bulunuyorlar. Bu aktörler arasındaki karşılıklı etkileşimi anlamak 'direnin anlaşılmasındaki hayati nokta'dır (2004: 548). Bu bakış, direnişin sosyal olarak yapılandığını ve farklı aktörlerin bu sürece nasıl katıldığını vurgular. Hollander ve Einwohner şöyle toparlıyor: 'Direniş, yalnızca direnenlerin kendi davranışlarının algısıyla

değil aynı zamanda hedeflerin ve/veya diğerlerinin bu davranışları fark etmesi ve verdikleri tepkiyle tanımlanır' (2004: 548).

Dolayısıyla, devam eden müzakere sürecine bir fiil ya da kalıplaşmış bir eylem biçimi anlam verecektir. Bu durumda gündelik bir direnişin, direniş aktörleri (direnenler) arasındaki, direniş aktörleri ile iktidar aktörleri (hedef) arasındaki ya da bu iki aktör ile farklı gözlemcilerin arasındaki bir dizi ilişkiden ve karşılıklı etkileşim süreçlerinden doğduğu söylenebilir. Konuyla ilgili bilimsel söylemlere dayanarak, kendilerini bunlara göre konumlandıran bilim insanları neyin direniş olduğu ve kimlerin hedef ve direnişçi olarak tanımlanacağı konusunda başlangıç noktalarını değiştirirler. Hollander ve Einwohner'in işaret ettikleri gibi geleneksel olarak direnişin baskılanan bir grup tarafından yukarıdan gelen tahakküme yöneltildiği söylene de (2004: 536) bu artık değişmiştir. Bugün direnişin, örneğin farklı yerlerde iskan edilmeye karşı direnen beyazlarda olduğu gibi en azından yapısal olarak daha güçlü aktörlerden çıkabildiğini söyleyen birçok yazar var. Direnişin ille de ilerlemeci olması gerekmez. Örneğin, Simi ve Futrell (2009), '*Beyaz olmanın gücü (white power) stigmatasını aşma*'da günlük ortamlarda aktivist stigmatası yönetiminin etkileşen cephelerini tanımlar ve analiz ederken ABD'deki beyaz güç hareketi (WPM) hakkındaki etnografik verileri kullandılar. Beyaz güç aktivistleri aşırı ırkçılığa karşı güçlü kültürel kodlarla karşı karşıya kaldıklarında kendi ari kimliklerini, karşılaşılabilecekleri sürekli öfke ve çatışmadan kaçınmak amacıyla sakladıklarını öne sürdüler. Yazarlar, bu stigma yönetimini 'gündelik direnişin bir formu' olarak tanımlamaktadır.

Gündelik Direniş İlişkileri

Gündelik direnişin aktörleri – kolektiflerin yanı sıra bireyler - kendilerini çeşitli konumlara yerleştirirler ve/veya yerleştirilirler. Birbirleriyle ve 'hedefle' ilişkilerine göre kendilerine çeşitli kimlikler yaratırlar. Bu ilişkiler yalnızca farklı hiyerarşik düzenler içindeki konumlara göre değil aynı zamanda diğer bazı hususlara göre de değişir: aktörün türüne (birey/kolektif); ne tür bir ilişki içinde olduklarına (ebeveyn-çocuk, arkadaşlar, işyerindeki iş arkadaşları gibi); ne ölçüde temasta olduklarına (yoğunluk); ne tür temas kurduklarına (etkileşim araçları, yani yüz yüze mi, sanal ortamda mı olduğuna) ve karşılaştıkları bağlamın, durumun tipine, etkileşimlerinin örüntüsüne göre.

İktidar ve direniş arasındaki ilişkiye önemli ve ilginç bir örnek, işyerinde çalışanlarıyla yönetim arasındakiidir. Örgütlenme alanında çalışan bilim insanları 1990'larda, örgütsel kontrolün karmaşık sistemlerinin yükselişiyle ciddi biçimde ilgilenmeye başladılar; bu, bazen 'demir kafesin sıkıştırılması' süreci olarak tanımlanan bir gelişmedir (Prasad ve Prasad, 2000). Başlangıç noktaları post-yapısalcılık perspektifi içinde olan Prasad ve Prasad (2000) yönetimin, şirket kültürü ve HRM (İnsan Kaynakları Yönetimi) ya da TQM (Toplam Kalite Yönetimi) gibi yeni yönetim söylemleri ve/veya yeni teknik izleme yöntemleri (bilgisayarlar,

kameralar, dinlenen telefonlar) aracılığıyla çalışanların kimlik ve öznelliklerini kontrol ve inşa etmede yeni olanaklara ulaştığı sonucuna vardı. Kontrolün bu yeni formlarının, çalışanlar için olanakları ve/veya onların direniş geliştirme eğilimlerini az çok ortadan kaldırdığı ileri sürüldü. Çalışanlar sadık, esnek ve disiplinli tebaalara dönüştüler (Huzell, 2005). Ancak, Huzell'in (2005) dikkat çektiği bu iç karartıcı manzaraya da karşı çıkıldı ve aksi iddia edildi. Collinson (2000) bilginin ve enformasyonun yönlendirmesiyle biçimlenen ve iktidar sahibine yönelmiş işyeri direnişinin birbirinden farklı iki öznel stratejisini tanımlıyor. Bu çalışmada bu stratejilerden biri olan 'mesafe aracılığıyla direniş' erkek çalışanlar tarafından uygulanıyor. Bilginin yönetim kademesine ulaşımını sınırlamaya odaklanan bu strateji, talepte bulunmaktan kaçınma çabasını oluşturuyor.

Prasad ve Prasad (2000), sağlık hizmeti sağlayan bir örgütte rutin bir direnişin söylemsel olarak nasıl yapılandırıldığını ve bunun yönetimin uyguladığı kontrolü nasıl sınırladığını gösteriyor. Yazarlara göre direniş, egemen yönetim söylemlerinin yeniden yorumlanması, bağımsız öz-kimliklerin onaylanması ve rollerin ve ilişkilerin yeniden tartışılması ile başarıyor. Collinson (2000) ile Prasad ve Prasad 'ın (2000) araştırmalarının her ikisi de ilginç, örgütlü ve kolektif direnişten bireysel ve 'resmi olmayan (ya da bizim 'gündelik direniş' olarak tanımladığımız) direnişe' kaydığını gösteren bir değişimin örnekleridir. Bu durumda ilginç olan ise gündelik direnişin hedefinin, öncelikle yönetimin söylemi olmasıdır. İktidarın yeni konfigürasyonu ile direniş aktörü ve hedef arasındaki ilişkinin ve dolayısıyla da repertuarların değiştiğini söylemek mümkündür.

Kesişimsellik ve Gündelik Direniş

Direniş her zaman güç ile ilişkilidir ve güç çoğuldur, bu sebeple bazı anlayışlara göre eş zamanlı bir farklılık yaratır. Foucault perspektifinden, güç ilişkileri çoklu bir süreç ve dinamik bir ilişki olarak görüldüğüne göre direniş ilişkileri de bu şekilde görülmelidir. Egemen ve alt düzey arasındaki ilişkiler, bunlar ister kadın-erkek, ister çalışan-işveren veya orta sınıf-işçi sınıfı ya da beyaz-farklı renkten insanlar arasındaki olsun, her zaman sürekli olarak farklı bağlamlarda ve karşılıklı etkileşim ortamlarında müzakere edilir. Aynı şekilde etnisite, sınıf, yaş, cinsiyet, hatta işlevsellik ve din alanlarında güç ilişkilerinin bir çeşitliliğinden bahsedebiliyorsak direniş ilişkileri de aynı çeşitliliğe sahiptir.

Gündelik direniş ilişkileri daha karmaşık analizler gerektiren bir biçimde gelişirken esas zorluğun kesişimsel bir yaklaşımı bu alana entegre etmek olduğu görülüyor.⁴ Bu da gündelik direniş çalışmalarında bir değişikliği gerektiriyor; direniş aktörlerinin çoklu ve değişken kimlik yapılanmalarını ve bunlar arasındaki, aynı zamanda da hangi sistem/bağlam/ilişki içinde yer aldıklarına bağlı olarak egemen ve ikincil durumda olmak gibi zıt konumlar arasındaki etkileşimi görmeyi mümkün kılacak bir değişiklik...

De los Reyes ve Mulinari'nin (2005) vurguladıkları gibi, kesişimsel bir perspektif olmadan belli bir ilişkiler dizisine (sınıf, 'ırk'/etnisite ya da cinsiyet gibi) ve birinin açıklanmasına

dğerlerinden daha çok değer verilen tek bir tip çatışmaya (işçi/sermaye gibi) sabitlenmiş tek boyutlu, yapısal g¼ç kavramına takılıp kalma eğilimi artar. Bunun, tek boyutlu ve yapısal bir direniş kavramından kopamama sonucunu doğuracağını eklemeliyiz. Bu da önceden hangi tip tahakk¼m/baskı ilişkisinin daha önemli ve hangisinin daha az önemli ya da çevresel anlama sahip olduğu kararını vermeyi mümkün kılan normatif bir duruma yol açar. İşçi/sermaye gibi iki gruba ayırmaya devam etmek, iki kategorinin ardındaki karmaşıklığı ve aynı zamanda bunların *birbirlerini* nasıl yapılandırığını gizleme riskini de taşıyor. Kategoriler bazen, geçmişi ya da içeriği olmayan (nasıl ve nerede meydana geldikleri) ve onların anlam ve uygulama çeşitliliğinin algılanmadığı sabit nitelikler haline gelebilirler.

Bugüne kadar kesişimsel analizler, otoritenin farklı düzenlerinin ya da cephelerinin birbirlerini nasıl yapılandırığı üzerine odaklandı. Kesişimsel direniş analizi ise halen ender yapılıyor. Direnişin farklı biçimlerinin ya da gör¼n¼mlerinin, iktidar(lar) ile ilişkili olarak birbirlerini nasıl yapılandırığı üzerine odaklanmayı önemli buluyoruz. Analizi daha da geliştirmenin bir yolu, direniş uygulamalarının biçimlenmesinde cinsiyet, yaş, cinsellik, 'ırk'/etnisite ya da sınıflar arasındaki kesişimlere bakmaktır.

Gündelik Direnişin Mekânsallaştırılması

şimdi aktörlerinin ne yaptığını, nasıl yaptığını ve birbirleriyle ilişkilerini bir yana bırakıyoruz; onun yerine direniş repertuarlarını ve g¼ç konfig¼rasyonlarını ve aynı zamanda aktörler arası ilişkileri anlamamızda çok önemli rol oynadığına inandığımız bir boyutun altını çiziyoruz: *mekân* boyutu.

Mekânın altı kesinlikle ilk kez çizilmiyor. Chin ve Mittelman'ın (1997) kavramsallaştırma çabası *direniş alanlarına dair* mekânsal kategorileri içerir ve önemini sergiler, çünkü direniş 'yerelleşmiş, bölgeselleşmiş ve küreselleşmiş olduğuna göre ekonomik küreselleşme jeopolitik sınırları dilimlerken' (1997: 35), kamu-özel ikiliği ortadan kalkar. Ayrıca siber mekân gelişimini de öne çıkarırlar; bu mekân, 'direnişin anında izleyici bulduğu internet ya da world wide web'dir (1997: 35).

Yerleşim yeri, önemli bir mekânsal kategoridir. Gündelik direniş her zaman bir yerde ve belli bir mekânda yer alır: işyeri, şehir, sokak, mutfak... Bu bağlamda yerleşim alanları *sosyal mekanlardır*; sosyal yaşamın mekâna göre yapılandırığı yerlerdir; örneğin bir kilisede ya da bir rıhtımda sosyal yaşam, politik-yasal, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik olarak yapılıdır.

Ancak, gündelik direnişin mekân ile nasıl bağlantılı olduğu üzerine daha karmaşık bir analiz geliştirebilmek için –ve gündelik direnişin bağlamsal, ilişkisel ve konumlandırılmış olduğu iddiasını ciddiye alarak- bu boyutu yerleşim yerlerinin ötesine taşımak istiyoruz. Gündelik direnişin etkinlikler, sosyal ilişkiler ve kimlikler biçimindeki boyutlarının *mekânsal olarak nasıl düzenlendiği* ve merkezi bir sosyal boyut olarak yerleşim yerinde nasıl uygulandığını tartışmak istiyoruz. Sosyal alanın ve mekânın birbiriyle ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş halde

olduğu durumları saptamak ve sosyal alanın mekânsalı (ve tersi) nasıl ürettiğine işaret etmek için mekânsallık terimi kullanılabilir. Rob Shields (1991), ‘tamamen sosyolojik mekân teorisi’ konusunda bir araştırmada daha ileri giderek mekânın sosyal yapılanmasını ‘sosyal mekânsallaşma’ olarak tanımlıyor. Bu, mekânın, sosyal imgelem düzeyinde (kolektif mitoloji ve söylemler) ve aynı zamanda da çevre düzenlemesi girişimleri düzeyinde (çevre inşası gibi) devam eden bir yapılanmasıdır. Shields, sosyal mekânsallaşmayı mekânsal *bölünmenin* temel sistemi olarak görür; dahil etme ya da dışlama süreçleri gibi. Burada politik ve ideolojik olan mekân, belli sosyal grupların mekân üzerinde daha fazla erişimi ya da gücü olduğunu, diğerlerinin daha sınırlı erişime sahip olduğunu ima eder. Coğrafyacı David Harvey’in ifade ettiği gibi: ‘mekânın sosyo-mekânsal bir yapı içinde belirlenmesi, sosyal düzen içinde farklı rollere, eylem kapasitesine ve güce erişime işaretir’ (1990: 419). Sonuç olarak, güç ve disiplin bağlantıları, sosyal yaşamın mekânsallığına atfedilmiştir (Soja, 1989).⁵

Foucault için ‘mekân, her güç uygulamasında temeldir’ (Foucault, 1980: 252). Bilgi, güç ve mekân arasındaki bağlantı, onun tüm çalışmasında mevcuttur. Disipliner güç için bir model olarak Panoptisizm kavramı, mekânsal düzenleme ile disiplin arasındaki bağlantıyı gösterir. Disiplin, kapalı düzen ve kontrol mntikaları oluşturan mekânda bölünmelerle başlar (Foucault, 1991). Gücün bu mekânsallaşması aynı zamanda Deleuze’un kontrol toplumları nosyonunun da merkezinde olup (2011 [1992]) bu toplumlarda gücün temel formunun özelliği, yok olduğu halde her zaman var olmasıdır. Ayırıcıdır; çeşitli kontrol mekanizmaları ne zaman ve nereye hareket edersek edelim gerektiğinde yani sistemin ‘güvenliği’ ya da ‘istikrarı’ tehdit altındaysa uygulamaya hazır olur.

Bir İktidar Mekânı ve Gündelik Direniş Olarak Beden

Feminist çalışmalar, mekânın cinsiyet analizini yaparak hem cinsiyet nosyonlarının nasıl mekânsallaştığı hem de cinsiyet ilişkilerinin mekânda nasıl düzenlendiğine bakarak mekân, güç ve direnişi birbirine bağlamak suretiyle öncü bir rol oynamıştır (örneğin bkz. Rose, 1993). Feministler, zaman-coğrafya bağlamında ev-içi işlerden sorumlu olmanın nasıl mekânsal hapse ve hareket sınırlılığına yol açtığına ve kadınların erkeklere göre mekânla nasıl kısıtlandığına –kapatıldığına odaklandılar (Rose, 1993). Sandra Bartky (1993), Foucault ile ilgili olarak ilk zamanlarda yaptığı feminist eleştirilerde kadınlara disiplin ve kontrolün cinsiyete bağlı formlarının uygulandığını belirtti; bu disiplin formları şekli, hareketleri ve dış görünüşü ‘kadınsı’ olarak tanımlanan uysal bir beden oluşturmayı hedefler. Tanımı icabı mekânda kapalı olan bu beden: mekânda yer kaplamaz, kendini küçültür, inceltir, kollarını bedenine yapıştırır, bacaklarını birleştirir ve ellerini kucağına koyar.

‘Dişi’ beden, yalnızca gücün değil aynı zamanda direnişin de alanı ya da arenası olarak görülür –ve benzer şekilde her hangi bir direniş arenası ve mekânının da bedenin iradesiyle oluştuğu düşünülebilir. Feminist araştırmalar, gerek alt kültürler gerekse bireysel bazda kadınların bedenleri üzerinden yürüttükleri gündelik direnişlerinin çeşitli yöntemlerinin altını

çizmiştir. Direniş arenalarından biri, özel olarak diyet aracılığıyla kadınların bedenlerinin disiplin altına alınmasını hedefleyen 'incelik dayatması' ile bağlantılıdır. *Fat is a Feminist Issue* (1998) adlı kitabın yazarı olan Susie Orbach, 1970'lerin sonlarından itibaren yemek ve şişmanlamanın, kadınların nesnelleştirilmesine karşı bir direniş yolu olabileceğine odaklanan hareketin öncülerindedir. Şişmanlığı ve cinsiyetlendirilmiş bedeni kullanarak direniş, daha sonra çeşitli bilim insanları tarafından da vurgulandı (Braziel ve LeBesco, 2001; Johansson, 1999; LeBesco, 2004). LeBesco (2004), şişman bedeni iki açıdan 'iğrenç/isyancı vücut' olarak tanımlar: iğrenç görüntüsü açısından ve isyankâr bir vücut...⁶ Şekillendirilmiş gündelik direnişin aynı zamanda giysi, ayakkabı, çanta, takı, saç modeli ve belli renklerin kullanımıyla da uygulandığı belirtilmiştir (örneğin bkz. Ambjörnsson, 2009; Wietz, 2001). Direnişin bir diğer arenası, vücudun yüzeyidir (makyaj, dövme, piercing, tüyleri almamak gibi). *In the Flesh: The Cultural Positions of Body Modification* (2003) adlı kitabında Victoria Pitts-Taylor, ana-akım olmayan vücut şekillendiricilerin beden aracılığıyla sosyal başkaldırının yeni formlarını yarattıklarını söylüyor. Vücut sanatı bazı kadınlar tarafından erkek egemenliğine karşı bir direniş yöntemi ve bedenleri üzerindeki hâkimiyetlerini 'geri alma talebi' olarak görülmüştür: 'yara izli, damgalı, delinmiş (pierced) ve yoğun biçimde dövme vücutlar oluşturarak, güzellik normlarının ve "uygun" dişilik rollerinin baskısını reddetmeyi hedefliyorlar.' (2003: 3). Radikal lezbiyen ve geyler için vücut şekillendirme, baskı ve asimilasyon ile aynı zamanda mücadele etmenin bir yolu. Feminist ve queer araştırmalar, dişi maskülenitenin vücut bulmuş temsilini (Halberstam, 1998) direniş olarak tanımlar ve trans bireylerde vücut bulan direnişini ele alır (Na ve Choo, 2011).

Marjinal Mekânlar ve Üçüncü Mekân

Direnişin mekânsallaşmasını analiz ederken feminist, queer ve sömürgecilik sonrası çalışmalarda mekân, güç ve direniş teorileştirmelerinde sıklıkla kullanılan bazı verimli kavramlara rastlıyoruz –bunların arasında marjinal mekânlar (Hooks, 1984, 1990) ve üçüncü mekân (Bhabha, 1994; Soja, 1996) da var. Hooks'un marjinal mekânlar teorileştirmesi (1990), beyaz Amerika'da siyah olmanın ve kent'in 'beyaz', 'zengin' ve 'saygın' bölümlerine sokulmamaya dair marjinalleştirilme deneyimini başlangıç noktası olarak alır. Bu şekilde –uçta- yaşamının siyah Amerikalıları, gerçekliği kendilerine özgü bir biçimde görme yolu geliştirmeye zorladığını söyler. Dikkatlerini hem merkeze hem de uçlara yönelterek, 'dışarıdan içeriye ve içeriden dışarıya' bakmak durumundadırlar. Böylelikle marjinallik ve marjinal bölgeler, merkezin reddettiği diğer referans noktalarına erişim sunar; ayrıca marjinallik bir yoksunluk ve baskı mekânının yanı sıra bir de direniş mekânı oluşturur (hooks, 1990: 342).

'Üçüncü Mekân' kavramı, Homi K. Bhabha (1994) ve Edward Soja (1996) tarafından kullanılmıştır ve her ikisi de bu kavramı ara mekân olarak, düalizmi yok eden kalıcı hareketin mekânı olarak vurgulamışlardır. Bhabha (1994) üçüncü mekânın kesin olmamasını ve

belirsizliğini vurgularken, Lefebvre'nin çalışması ile hooks'un marjinal mekânlarından etkilenen Soja (1996) üçüncü mekânı 'bir-diğer' mekân olarak tanımlıyor –bir açıklık ve yaratıcılık mekânı ve marjinalleştirilmişlerin yarattığı ve doldurduğu radikal bir bölge. Üçüncü mekân kavramı yaygın olarak coğrafi mekân ve sosyal mekânsallaşmanın 'ötekileştirilmesinin' altını çizmek için kullanılabilir.⁷

Bazı bilim insanları üçüncü mekân kavramını, Filistin halkı arasında görülen gündelik direnişin analizinde kullanmıştır. Umut Özgüç (2010), İsrail Hükümeti tarafından Batı Şeria'da inşa edilen Bölücü Duvar'ın bir 'üçüncü mekân' oluşturduğunu söylüyor. Duvar'ın kontrol mekanizmasının, hem baskıcı hem de verimli olduğu kabul edilmelidir. Duvar'ın Filistinlileri görünen ve uysal bedenler yapmada ve kendi paradoksal etkilerini yaratmada güçlü bir disiplin işlevi bulunuyor; Duvar aynı anda Filistin direnişi ve hegemonya-karşıtı hareketler için de bir mekân oluşturuyor.

Gündelik direnişin mekânsallaşması başlığı altında beden politikaları, marjinal mekânlar ve üçüncü mekân kavramlarını kullanarak esasen feminist, queer ve sömürgecilik-sonrası çalışma alanlarında dolaştık. *Gündelik direnişin mekânsallaşmasını* kavramsallaştırma yöntemimiz bize sosyal alanların yapılandığı gündelik direnişi analiz etme olanağı verdi. Temel olarak direnişin her zaman sosyalleşmiş mekânın içinde yer aldığını, sosyalliği mekânsallaştırdığını söyledik. Şimdi önerdiğimiz çerçevenin dördüncü ve son kategorisine geçiyoruz: gündelik direnişin zamansallığı.

Gündelik Direnişin Zamansallaştırılması

Chin ve Mittelman'ın (1997) kavramsal çerçevesinde mekân, (geliştirilmemiş olmakla birlikte) kabul edilen bir boyuttur, buna karşın *zaman* boyutu göz ardı edilmiştir. Bizim kavramsallaştırmamızda ise zaman merkezi boyuttur. Gündelik direnişte etkinliklerin organizasyonu, sosyal ilişkiler ve kimlikler mekana bağlı olarak düzenleniyor, sosyal bir boyut olarak mekanda ve mekan aracılığıyla hayata geçiyorsa gündelik direnişin zamansal olarak örgütlendiği ve merkezi bir boyut olarak zaman içinde ve zaman boyunca uygulandığını da söyleyebiliriz. Mekânsallaşmada olduğu gibi zamansallığın sosyal yapılanmasına 'sosyal zamansallaşma' diyebiliriz (Johansson, 1994). Aslında, gündelik direniş analizi yaparken bizim için zamanın daha önemli olduğunu söyleyebiliriz çünkü 'gündelik', bilinen ve düzenli sosyal yaşama dayanır ve gündelik direniş (mutlak iktidargibi) bir alana sahip değildir ama mekânsal olarak hareket eder yani zamansal olarak mekânsaldır (De Certeau, 1984).

Sosyal gerçekliğin mekânsallaşması ve zamansallaşması ayrı süreçler değildir, iç içe geçmişlerdir ve her zaman birbirleriyle bağlantılıdır. Dahası, sosyal olarak yapılanmış zaman ve mekân, giderek *iktidarla* daha da fazla bağlantılı olmalıdır. Zaman sadece iktidar ve kontrolün enstrümanı olarak kullanılmaz, Foucault'nun gösterdiği gibi zamanın (ve mekânın) kontrolü de disiplin edici iktidarın temelini oluşturur. Örneğin zamanın kontrolü,

çalışma hayatında zaman çizelgeleri ve zamanın verimli kullanımı ile uygulanır (Foucault, 1991). Bu boyut karmaşasına daha sonra geri döneceğiz. Şimdi konumuz, direnişin ve iktidarın zamansallaşması.

İktidar ve zaman çoğunlukla *mekanik saat* zamanının ortaya çıkışıyla ilişkilendirilmiştir –bu, sanayileşmiş kapitalist toplumun çıkışıyla kurumsallaşmış olan zamanı kavramsallaştırma ve örgütlemenin yeni bir yoludur (Adams, 1990). Marksist tarihçi E. P. Thompson, görev-odaklı zamana göre ayarlanmış bir toplumun, paraya tedavül edilen ve halkın çalışma yaşamı üzerinde bir kontrol aracı olarak kullanılan zamana geçişi belgelemiştir. İşveren, çalışanın zamanını kullanmalı ve boşa harcanmadığından emin olmalıdır. Zaman geçmez, harcanır (Thompson, 1967). Taylorizm, endüstriyel kapitalizmde seri üretimin disiplin edici gelişiminin bir anahtarı olmuştur. Snider’a göre (2002: 92) verimlilik, ‘doğası gereği zaman kısıtlaması olan bir terimdir’.

Dolayısıyla modern toplum ve onun örgütleyen güçleri, belli zaman yapılarını kullanır. Öte yandan, direniş de zamansallaştırılmıştır: örneğin gelişmiş çalışma koşulları için mücadelede zamanın kontrolü meselesi hayati önem taşır (Huzell, 2005). Çalışma sosyolojisinde, işçilerin zaman kontrolü mekanizmalarına direnci ‘temel kaygı’ noktasıdır (Strangleman ve Warren, 2008: 210). Bir sonraki bölümde, gündelik direncin işyerlerindeki zaman kontrolü ile ilişkili repertuarlarına odaklanacağız.

Zaman Hırsızlığı

Gündelik direnişin Scott (1985) tarafından tanımlanan tiplerinden biri ‘ayak sürümektir’ – diğer bir deyişle, çalışma temposunun kasıtlı olarak düşürülmesi. De Certeau, *The Practice of Everyday Life*’da ‘taktik’ tanımını, peruk –*la perruque* kelimesiyle açıklamaya çalışır. Bu deyim, çalışanın iş yerinde işveren için çalışıyormuş gibi kendi işini yapması durumunda - örneğin sekreterin ‘şirketin çalışma saatleri’ içinde aşk mektubu yazması gibi- kullanılır. Burada çalışan, zamanı, işveren için kâr sağlama amacından uzaklaştırıp kişisel zevki için ‘özgür, yaratıcı ve kesinlikle kâr amaçlı olmayan’ etkinlikler için kullanır (De Certeau, 1984: 25). Bu aynı zamanda direniş etkisi de olan bir davranıştır çünkü çalışana disiplin altına almayı ve sömürmeyi amaçlayan bir sistemi baltalamaktadır.

Snider’a göre (2002) bu tür ‘zaman hırsızlığı’, ‘sermayeye karşı yeni bir tip suç’ olarak sınıflandırılır ve çalışana kaytarma ya da tembellik yerine yöneltilen bu suçlamanın oldukça yeni olduğuna işaret eder. Zaman hırsızlığı kategorisi çeşitli davranışları içerir (Stevens ve Lavin, 2007): işe geç gelmek ya da işten erken çıkmak, özel telefon konuşmaları yapmak, uzun molalar vermek, kişisel işlerini yapmak için işi bırakmak, sahte hastalık bahanesi, zaman çizelgelerinde sahtecilik yapmak, işte uyumak, şirketin internet sistemini izinsiz kullanmak gibi... Zaman hırsızlığı yalnızca hırsızlığın maddi boyutunu tanımlamıyor, bunun aynı zamanda ‘verimi kasıtlı ya da kasıtsız düşürerek öngörülen emek sürecini baltalama girişimi’ olduğu söyleniyor (Stevens ve Lavin, 2007: 45).

Çalışanlar tarafından uygulanan bir gündelik direniş biçimi olarak 'zaman hırsızlığı'nın ön koşulu tabi ki onların zamanlarını kontrol etmenin yeni bir biçiminin ortaya çıkmasıdır. Stevens ve Lavin, Oncall adlı çağrı merkezinde yaptıkları çalışmada (2007), zaman hırsızlığının bilimsel yönetiminde, belirlenmesinde ve engellenmesinde teknolojik olarak yeterli izleme tekniklerinin ne kadar önemli unsurlar olduklarını söylüyorlar. Bu, OnCall'da çalışanların performans ve davranışlarının haftalık istatistiksel değerlendirme raporlarına da yansıyor. Bu raporlar, mola saatlerine uymayı, işe zamanında gelip çıkmayı, ortalama başvuru yanıtlama süresini, müşteriyle ilgili detayların işlenmesine harcanan ortalama zaman süresini, boş geçen süreyi ve belli bir zaman dilimi içinde yanıtlanan başvuru sayısını kapsıyor. Mola için verilen süreden bir dakika fazla kullanırlarsa kendilerine, işverene karşı bir ihlalde bulduklarını kabul ettiklerine dair bir ifade imzalatılıyor. Bu bilgi çalışanın dosyasına konuyor ve gelecekte çalışanları disipline sokma amacıyla kullanılabilir.

Ancak yazarlar ayrıca, günlük çalışma hayatından bireysel ve resmi olmayan kolektif direnişin de doğduğunu görüyorlar. Çalışanlar tempoyu düşürme yollarını bulacaklardır. Bazı çağrı merkezlerinde çalışanlara, başvurular arasında müşterilerin hesaplarına not düşmeleri için adına '*toparlama zamanı*' (*wrap time*) dedikleri bir süre veriliyor. Başvurular arasında bir mola verebilmek için çalışanlar *çifte toparlama zamanı* diye bilinen, iki başvuru arasında toparlama düğmesine iki kez basma yoluna gidebiliyor. 'Çifte toparlama, çalışanların işlerinde gerekli olan teknolojiyi, yönetimin sürekli verimlilik ve zamanı "doğru" kullanma konusundaki dayatmalarına karşı direnmek için yaratıcı bir şekilde kullandıklarına iyi bir örnektir.' (2007: 51). Çifte toparlama, Marx'ın (2003) maskeleyen hareketi ya da tahrif yolu diye tanımladığı, verimli görünmek için bilgisayar klavyesine basma eylemine benzer.

İşyerinde zaman hırsızlığı, Taylorist bir söylemden gelen zaman kontrolüne karşı bir günlük direniş uygulamasıdır; bu söylem özellikle yeterlilik ve verimlilik üzerinedir.

Aktörlerin İlişkileri ve Queer Zaman ve Mekân Repertuarları

Gündelik direnişin dört temel sosyal boyutu arasındaki ilişkiyi tartıştık: repertuarlar, aktörlerin ilişkileri, mekânsallaşma ve zamansallaşma. Şimdi bu son bölümde boyutların *birbiri içine* nasıl *geçtiğini* ve bu birleşimin bizim analitik çerçevemizdeki yerini göstermek istiyoruz. Önce mekân ile başlayalım, daha sonra da bu görüntünün karmaşıklığına ek yapalım.

Queer Mekân

Doksanlı yıllarda 'queer mekânlar'ın mekânsal direnişiyle ilgili çığır açan çalışmalar yapıldı. Bunların arasında Myslik'in (1996), queer mekânların gay erkeklere 'heteroseksizmle ve ona

eşlik eden şiddetle baş edebilmede' yardım için oynadığı rolü araştırdığı bir çalışma da var. Myslik, Washington DC'de gey erkeklerin sahiplendiği Dupont Circle mahallesinde yaşayan ya da burayı ziyaret eden beyaz gey erkeklerin deneyimlerini ve mekân algılarını araştırmış. Bu mahalle, şehirde hiçbir kontrol duygusuna sahip olmayan ve marjinalleştirilmiş gey erkekler için çok büyük bir duygusal öneme sahip. Bu mekân şiddet tehditlerine karşı güvenli bir sığınak değil, tam tersi; gey erkekler özellikle bu tür mekânlarda hedef alınıyorlar. Ancak:

birçok açıdan queer mekânlar, heteroseksüellerle homoseksüeller arasındaki geleneksel güç ilişkisini değiştiriyor. Şehrin çoğu bölgesinde gey erkekler kendilerini rahatsız ya da korunmasız hissediyor ve bilinçli ya da bilinçsiz, cinsel kimliklerini saklamak için davranışlarını değiştiriyorlar. Ancak heteroseksist ve homofobik toplumun baskısına karşı direnişin mekânları olarak queer mekânlar, şehirde gey olmanın tehlikelerini unutturan ve kendilerini güvende ve evlerinde hissettiren kuvvetli bir muktedirleşme duygusu yaratır (Myslik, 1996: 168-169).

Campbell'in Batılı gey erkek modeli olarak gey bedeninin dijital ortamda nasıl ve neden (yeniden) üretildiğini araştırdığı '*Getting It on Online: Cyberspace, Gay Male Sexuality and Embodied Identity*' (2004) başlıklı çalışmasında da kullandığı gibi queer mekân kavramı halen kullanımda. Campbell'in esas iddiası gey erkek dijital kültürün, dijital etkileşimler ve sanal mekânlarında bir referans noktası olarak [dijital araçları] kullananın bedenine dayandığıdır. Kaslarla ilgili anlatılarda –ayılar ve iri sevenler- Campbell, fiziksel beden ilişkisini yeniden ifade etme ve güzellik ve erotizm ile ilgili egemen modellere direnme çabalarını araştırdı. Bu da onu, online queer mekânların ya da 'siber queer mekânlar'ın ve güzellik hakkında yeni ve alternatif bir söylemin oluşması için bir alan sunduğu sonucuna ulaştırdı.

Bununla birlikte Browne'in işaret ettiği gibi (2006) 'queer mekân' kavramı genel olarak transları (transgender) dışta bırakıp lezbiyen/gey mekânına eş anlamlı kabul ediliyor. Browne, cinsiyetlendirilmiş bedenlerin coğrafyalarının, cinsel yönelim ve kimliklerinin ötesinde incelenmesi gerektiğini ileri sürüyor. Halberstam (2005), queer zaman ve mekân analizine transgender'ı ender olarak dahil edenlerden biri:

Zaman ve mekânın queer kullanımı kısmen de olsa aile, heteroseksüellik ve üreme kurumlarına karşı gelişir. Aynı zamanda mekan, hareketlilik ve kimlik mantıklarına göre de gelişir (2005: 1).

Dolayısıyla biz de zaman ve mekânın queer kullanımının birlikte analiz edilmesi gerektiği konusunda Halberstam (2005) ile aynı çizgide düşünüyoruz ama daha net olması için zaman ile başlıyoruz.

Queer Zaman/Mekan

Bu anlamda gündelik direnişin zamansallaştırılması, farklı bir zaman kavramını somutlaştırma ve yaratma, ayrıca da zamanla ilişki hakkında olabilir. Son zamanlarda 'queer zaman' kavramı, başta Freeman (2005) ve Halberstam (2005) olmak üzere queer teorisyenler arasında çokça tartışıldı. Freeman 'sapkın zaman-politikaları' kavramını kullanıyor ve 'eroto-tarih yazımı' kavramını tanıtır: 'öngörülemez olanın politikası, gelişimin mantığına karşı çıkan yoğun biçimde somutlaşmış zevkler' (2005: 59). Eroto-tarih yazımı, queer fiziksel zevk deneyimlerinin özneliği nasıl biçimlendirdiğine ve geçici ya da tarihsel bilincin yeni formlarını nasıl yarattığına bakıyor.

Halberstam'ın çalışması, queer zaman ve mekânı birbirleriyle ilişkileri açısından incelediği için bize özellikle ilginç geliyor. Halberstam, queer zamanın ortaya çıkış yollarından birinin 'olasılıklar ufku AIDS salgını ile acımasızca daralmış olan' gey toplumu olduğunu söylüyor (2005: 2). Kriz sırasında gelişen 'sürekli daralan gelecek' ile ilgili deneyimler, 'şimdi ve burada' duygusu üzerine yeni bir vurgu yaratır ve bir şekilde de 'anın potansiyelini' genişletir.

Yine de, AIDS krizinden doğmuş olsa da queer zaman sadece baskı ve yok etmeyle ilişkili değildir; aile, miras ve çocuk yetiştirme geleneği tarafından yazılmamış olan bir yaşam olasılığı anlamına gelir (2005: 2).

Halberstam, alt-kültür etkinliklerine uygun olan queer geçiciliğini araştırır ve queer alt-kültürünün, 'katılımcılarının geleceklerini, yaşamın paradigmatik işaretlerine göre (özetle doğum, evlilik, üreme ve ölüm) hayal edebileceklerine inanmalarını sağlayarak' alternatif zamansallıklar ürettiğini söyler (2005: 2).

Ayrıca Halberstam, cinsiyetle ilgili alt-kültürlerde esnek arzular, deneyimler ve kimlikler üzerindeki vurgunun altını çizer (bkz. Dinshaw, 2007). Esnek ve katının bu ikiliği, geçici olarak kavramsallaştırılmalıdır. *Zaman üzerindeki hareketlilik* özgürleşme ile ilgilidir ve daha sabit kimliklerin zaman içinde sıkışmış olduğu düşünülür. Halberstam bunları, 'homonormatifliğin geçici yüzleri' olarak görmektedir:

Homonormatif arzunun bu nitelendirmelerinin birçoğu da beyaz özneyi kasteder ve beyaz olmayan topluluklar hakkında tarihsel yanlışlar yayar –örneğin, beyaz orta-sınıf queerler cinsiyet ve cinsellikle ilgili esnekliğe doğru hızla ilerlerken, iri kıyım-kadını hatta işçi sınıfından Latin kökenli olarak nitelenenlerin ya da bazı siyah toplulukların tarihi dönemeçlerin 'ardında' kaldığı farz edilir (Dinshaw, 2007: 190 – 191).

Halberstam'ın projeleri, deneysel queer zaman ve mekân çalışmalarının ötesine geçiyor. Aralarında Harvey ve Soja da bulunan belli başlı 'post-modern coğrafya' teorisyenlerine yönelik çok ciddi eleştirileri var. Bu yazarlar post-modern mekâna yönelik ırk ve cinsiyet

ayrımcılığına biraz ilgi gösterirken, cinsellik ve mekân hakkında hiçbir şey söylemiyorlar. Halberstam, cinselliğe bağlı olarak 'zaman ve mekânın nötralizasyonu' ile ilgili bir tartışmanın eksikliğine işaret ediyor ve bunun sonucunda üreme ile ve aile ile ilgili zamanın nasıl heteronormatif zamanı/mekânı yapılandırıldığını gösteriyor.

Biz, gündelik direnişin zamansallığını kabul ve analiz etmenin, gündelik direniş çalışmalarına başlamak için hayati bir güçlük oluşturduğunu ileri sürüyoruz. En verimli yolun –gündelik direnişin cinsiyetçi, queer, sınıfsal ve ırkçı uygulamalarla kesişiminin sorgulanması ile ilgili olarak *gündelik direnişin zaman/mekânını* sorgulamak üzere, öncelikle zaman ve mekân bağlantısına doğru ilerlemek olacağına inanıyoruz. Bu da yalnızca zamanı/mekânı değil aynı zamanda direnen aktörlerin kesişimsel ilişkilerini ve direnişin belli bir iktidar konfigürasyonuna bağlanışını bir araya getirmek zorunda olduğumuz anlamına geliyor. Son bölümde kısaca göstereceğimiz de bu olacak ve bunun yanı sıra boyutların kesişimsel analizine devam edeceğiz –gösterdiğimiz örnek vaka 'ayı kültürü' olacak.

Aylar: Queer Mekân ve Zamanda Repertuarlar ve İlişkiler

Ayı kültürü, gey toplumu içinde baskın ideal olan ince, kaslı ve zindeye karşı iri ve kıllı gey bedenlerin kutsandığı bir alt-kültürdür. Ayı kültürü barlarda, partilerde ve değişik formdaki toplanmalarda görülen ana akım gey kültürü içinde kendi ayı mekânını yaratmıştır ama direniş mekânı olarak yaratılan öncelikle ayı bedendir. Peter Hennen'e göre (2005) ayı kültürü, yalnızca gey kültürün egemen söyleminin bedenle ilgili ideallerine direnmez aynı zamanda da genital/fallus merkezli cinselliğe, cinsellikle ilgili ayı kucaklaşması, 'kürke' burun sürtmek ve şehvet vurgusu gibi yeniliklerle karşı çıkar ve onu engeller. Bu uygulamalar, queer ayı mekânların dışında hem kolektif hem de bireysel direniş eylemleri olarak yürütülen somut bir direncin parçası kabul edilebilir. Bu yöntemler birlikte, gündelik direncin bir repertuarı olarak tanımlanabilir.

Ayı kültürü, queer zaman kavramıyla ilişkisi içinde incelenmediği için sadece üreme ve aile zamanından farklı bir zaman ürettiğini değil, aynı zamanda bir direniş mekânı olarak ayı bedeninin zamanla bağlantısında kendi sembolizmi olduğunu söylüyoruz. Birçok bilim insanının vurguladığı gibi iri, kıllı erkek bedenini, AIDS salgınından ölmekte olan sıska erkek bedeni ile bağlantılı olarak anlamak gerekir (örneğin bkz. Hennen, 2005). Aslında bu tip beden, (kaçınılmaz) ölüm ve zayıflığın karşısında (uzun) yaşamı ve gücü sembolize ediyor.

Ayı kültürü ayrıca hem heteronormatiflik hem de homonormatiflikle ve hem de kendi özel iktidar konfigürasyonu ile bağlantılıdır. Aynı zamanda cinsiyet, 'ırk'/etnisite, sınıf ve tabii ki cinsellik gibi önemli sosyal bölümlerle de bağı vardır. Kendilerini ayı olarak tanımlayan erkeklerin gündelik direniş uygulamaları, onların hem ana akım gey toplumuyla hem de kendilerini heteroseksüel olarak tanımlayan erkeklerle ilişkilerini şekillendirir. Aylar, erkeksiliğin egemenlik kuran pozisyonlarının yanı sıra, aynı zamanda marjinal erkeksiliğin de pozisyonlarını somutlaştırır (Bkz. Connell, 1995). Yırtık kotlar, fanilalar ve işçi botları

giymeleri, egemen gey kültürüne bir direniş sergilerken aynı zamanda da heteroseksüel beyaz erkeksilik normunu güçlendirmektedirler. Ayı kültürü erkeklerinin çoğu orta sınıftan olduğu için belki de işçi sınıfından erkeklerle ilgili bir fantezi sergiledikleri ve bir klişeyi biçimlendirdikleri söylenebilir. Dahası, Hennen'in belirttiği gibi, 'doğaya dönüş' görüntüsüyle ayı kimliği, 'doğaya dönüşün beyazlığa eşitlendiği bir ırksallaştırılmış kültürel dinamik' ile bağlantılıdır (2005: 33). Aynı zamanda da tarihsel olarak, varsayılan kadınsılığa bir tepkidir. Hennen, iktidar ve direniş uygulamalarına cinsiyetçilik, sınıf, ırk ve cinsel yönelimin şekil verdiği çelişkilerin, çoğulculuğun ve karmaşıklığın devam eden interaktif bir süreci olarak bakar. Gey erkekler olarak ayılar, hem heteroseksüel hem de gey toplumun içinde egemen olan gey erkeklerle ilişkili olarak marjinal konumdadırlar. Aynı zamanda kendilerini, beyaz erkekler olarak siyahların, orta sınıf olarak işçi erkeklerin ve erkek olarak kadınların (en azından daha az ayrıcalıklı olan kadınların) üstünde görürler. Vücutlarının şekli, giyimleri ve davranışlarıyla ayılar bazı güç ilişkilerini üretir ve hatta güçlendirirken aynı zamanda diğerlerini zayıflatırlar. Hennen'e göre 'yıkım olasılığı', cinselliğin yeniden örgütlenmesindedir. 'Ayılar, kendi cinsine duyulan arzudan kadınsılığın çıkarılmasında ve bir grup "düzgün erkek" gibi görünen bir kültürün yaratılmasında başarılı oldu' (2005: 41). Ancak bu, ayıların normatif erkeksiliğe meydan okumadıkları anlamına gelmiyor. 'Düzgün erkekler' olarak kabul edilmek istiyorlar, heteroseksüel erkeklerle özdeşleşiyorlar ancak bir farkları var, onlar gey. Cinsiyet ilişkilerinin nötralizasyonunu kaldırmak değil onları yeniden nötrleştirmeye çalışıyorlar. Hollander ve Einwohner'in işaret ettikleri gibi 'direniş her zaman saf değildir'. Yani bireyler ya da gruplar iktidara direnirken bile, direniş için öncelikle karşı çıkmaları gereken tahakküm yapılarını aynı zamanda destekleyebilirler' (2004: 549). Kendilerini ayılar olarak tanımlayan erkekler buna örnektir; baskıcı erkeksiliğin idealleriyle birçok yönden suç ortaklığı içinde oldukları halde onlara karşı direnmektedirler de. Ayıların, iktidar aktörü ve direniş aktörü olarak pozisyon değiştirmeleri gibi gündelik direnişin içindeki ilişkiler de dinamik ve karmaşıktır.

Sonuç

Gündelik direnişin repertuarlarının kavramsal açılardan nasıl ifade edildiğini ve iktidar konfigürasyonlarına, zamana, mekâna ve ilişkilere göre nasıl örgütlendiğini gördük. Gündelik direniş boyutlarının sadece bu kadar olduğunu iddia etmiyoruz ancak bunlar gündelik direniş hakkında anlaşılabilir bir araştırma gündemi geliştirmek için gerekli olan ve temel oluşturanlar. İktidar kesişimleriyle birlikte –bu kesimler yaygın olabilir ancak en azından cinsiyet, cinsellik, sınıf ve 'ırk' / etnisiteyi içerirler- gündelik direnişin bu teorik çerçevesi, gündelik direnişin çeşitli şekillerde nasıl açığa çıktığı ve dinamik bir biçimde tarihsel sosyal değişim ve bağlamsal farklılıklar açısından nasıl etkileştiği yönünde daha sistemli, anlaşılır ve eleştirel deneysel çalışmalar yürütmede bize yardımcı olabilir.

Gündelik direnişin (en az) dört temel sosyolojik boyutunun (repertuarlar, zaman, mekân ve ilişkiler) karmaşıklığı, bununla birlikte güç ilişkilerinin (en az) dört temel kesişim noktası (cinsiyet, cinsellik, sınıf ve 'ırk' / etnisite) her türlü araştırma gündemini gerekli kılıyor. Bu tür araştırmaların karmaşık olacağı argümanı gerçek bir argüman değildir. Odaklı araştırmaların bu boyutlardan bazılarını seçebileceğini ve sadece bu alanlarda derinlemesine çalışmalar yapabileceğini düşünsek bile daha sonraki aşamalarda, gündelik direnişin ve iktidarla değişen bağının deneysel ifadelerini anlamamız için diğer boyutların da bağlantılı olduğu ve çalışmaya dahil edilmesi gerektiği kabul edilmelidir.

Direnişin, iktidardan daha az karmaşık (ya da daha az çelişkili, ihtilafli veya tartışmalı) olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur. Yine de (gündelik) direnişin bir şekilde bölümlere ayrılmış araştırmalarının ve iktidarın ayrı, geniş alan araştırmalarının ileri götürülmesi ve bu araştırmaların bir araya getirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Eğer insan aktörünü ve onun sınırlarını anlamak istiyorsak, yapı ile aktör arasındaki bağları ve iktidar/direniş kombinasyonlarının tarihsel sosyal değişimi nasıl biçimlendirdiğini görmek istiyorsak bu adımı atmak gerekli olacaktır.

Önerdiğimiz araştırma gündeminin, sistemli gündelik direniş araştırmalarının teorik ve deneysel çerçevesi üzerinde yapılacak çalışmalara esin kaynağı olmasını umut ediyoruz.

Teşekkür

Bize yardımcı olan yorumları için anonim okurlara minnettarız.

Fonlar

West Üniversitesi, Sosyal ve Davranışsal Çalışmalar Departmanı başlangıç fonunu sağladı. Vinthagen kendi bölümünü, İsveç Araştırma Kurumu'nun fon yardımıyla tamamladı.

Notlar

1. Bugün kullanılmakta ve tartışılmakta olan egemen iktidar tanımı İtalyan felsefeci Agamben'e aittir. İstisnai durumu, 'hükmedenin normal teknikleri olarak güvenlik paradigmasının benzersiz bir genellemesini' yaratır (Agamben, 2005: 14). Agamben, daimi bir istisna halinin ve olağanüstü halin devlete kendi yönetimi altındakilerin yaşamlarını 'homo sacer /kutsal insan'ın 'kuru yaşam'ına çevirme olanağı vereceğini ileri sürüyor (Agamben, 1998).

2. Disiplinci iktidar, bireyleri kurumlar, cezalandırma, ödüllendirme ve bilimsel söylemlerle biçimlendirir ve denetler. 'Uysal bedenleri' dikkatle gözlemleyerek şekillendirir. Disiplin, modern çağda ortaya çıkan ve sürekli yeniden yapılandırılan ekonomik, politik ve askeri örgütlenmeler içinde, bedenlerin verimli bir biçimde işlev görmesini sağlar (Foucault, 1991; Lilja ve Vinthagen, yakında).
3. Biyo-güç kavramının en etkili ve bize göre en açıklayıcı tanımlamalarından biri Rabinow ve Rose tarafından yapılmıştır: 'insanların "hayati" karakteri hakkındaki bir ya da daha fazla gerçeklik söylemi; bu gerçekliği ifade etmeye yetkili addedilen bir dizi otorite; yaşam ve sağlık adına kolektif varlığa yönelik müdahale stratejileri; ve bireylerin birey ya da kolektif yaşam veya sağlık adına kendi kendilerine uğraştıkları öznelleştirme yöntemleri' (2006: 195).
4. 'Kesişimsellik' kavramı, feminist bilime yapılan en önemli katkılardan biri olarak kabul edilmiş ve feminist teori ve araştırmalar için 'moda sözcük' haline gelmiştir (Davis, 2008). Bu kavram 'kavşak', 'fark eksen'i ya da 'unsurlar, çizgiler veya kategoriler arasındaki temas noktası' şeklinde tanımlanmıştır. Kesişimsellik, çapraz geçişli baskı sistemleri açısından sosyal mekân kavramının özel bir yoludur.
5. Rose'a göre (1993) akıcı ve bulanık gibi, gerçek olan ve olmayan mekân arasındaki maddesel ve sembolik mekân arasındaki sınırların görülmesi gerekir.
6. Bu araştırma, obezitenin bir biyomedikal kategori olarak reddedilip aksine sosyal yapıda bir sorun olduğunun savunulduğu, giderek büyüyen 'titiz şişmanlık çalışmaları' sahasının bir parçasıdır.
7. Gündelik direniş çalışmalarına üçüncü mekân kavramı için bkz. Butz ve Ripmeester (1999).
8. Cinselliğin sosyolojik analiziyle bağlantılı queer teori hakkında bkz. Gamson ve Moon (2004).